

NUTQ NUQSONIGA EGA BO‘LGAN BOLALARNING DIQQAT-E‘TIBOR XUSUSIYATLARI VA ULARNI TEKSHIRISH METODIKALARI

Sh.N.Yandashaliyeva

Ilmiy rahbar: M.S.Voxobova

muniravaxobova408@gmail.com

Namangan davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada nutq nuqsonlari (*dyslaliya, zaikanie, alaliya va boshqalar*) bo‘lgan bolalarning diqqat-e‘tibor xususiyatlari o‘rganiladi hamda ularni diagnostika qilishning zamonaviy metodikalari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, nutq nuqsoniga ega bolalarda diqqat-e‘tibor beqarorligi, ixtiyoriy diqqatning past darajasi, diqqatni taqsimlash va o‘tkazish qiyinligi kuzatiladi. Bu holatlar ko‘pincha ADHD bilan birga uchraydi. M.Y.Ayupova “Logopediya” darsligi va L.S.Vygotskiyning nazariy qarashlari asosida diqqat-e‘tiborni baholashning psixologik-pedagogik, neyropsixologik va logopedik usullari tahlil qilindi. Natijalar erta diagnostika va kompleks yondashuv nutq rivojlanishini sezilarli yaxshilashini tasdiqlaydi.

Kalit so‘zlar: nutq nuqsoni, diqqat-e‘tibor, diagnostika metodikalari, bolalar logopediyasi, ixtiyoriy diqqat, neyropsixologik testlar

Nutq nuqsonlari bolalar populyatsiyasining 5–10% ini qamrab oladi va ularning kognitiv rivojlanishiga, o‘qishga tayyorgarligiga hamda ijtimoiy moslashuviga jiddiy ta‘sir ko‘rsatadi. Diqqat-e‘tibor nutqning shakllanishida asosiy omillardan biri hisoblanadi, chunki nutqiy materialni qabul qilish, saqlash va qayta ishlash diqqatga bog‘liq. Nutq nuqsoniga ega bolalarda diqqat-e‘tibor buzilishlari ko‘pincha birlamchi yoki ikkilamchi xarakterga ega bo‘lib, bu holat ADHD bilan komorbid holat sifatida tavsiflanadi.

O‘zbekiston va MDH mamlakatlarida o‘tkazilgan tadqiqotlar nutq rivojlanishi to‘liq bo‘lmagan bolalarda diqqat-e‘tibor beqarorligi va ixtiyoriy diqqatning past ko‘rsatkichlarini aniqlagan. Zamonaviy ta‘lim tizimida nutq nuqsonli bolalarni erta aniqlash va korreksiya qilish ularning maktabga tayyorgarligini oshiradi. Ushbu maqolada xalqaro va mahalliy adabiyotlar, jumladan M.Y.Ayupova “Logopediya” darsligi va L.S.Vygotskiyning nazariy qarashlari asosida diqqat-e‘tibor xususiyatlari tahlil qilinadi hamda diagnostika metodikalari baholanadi.

Nutq nuqsonli bolalarda diqqat-e‘tibor xususiyatlari

Nutq nuqsonlari bo‘lgan bolalarda diqqat-e‘tibor quyidagi asosiy xususiyatlar bilan ajralib turadi. Birinchidan, beqarorlik va tez charchash: diqqat jarayoni davomida tez buziladi, bolalar vazifani bajarishda ko‘p xato qiladi. Ikkinchidan, ixtiyoriy diqqatning past darajasi: bolalar verbal ko‘rsatmalar bilan vazifalarni bajarishda qiyinchilik tug‘diradi, rang, shakl va joylashuvni farqlashda qo‘pol xatolar kuzatiladi, vizual ko‘rsatmalar esa nisbatan osonroq qabul qilinadi.

Uchinchidan, diqqatni taqsimlash va o‘tkazish qiyinligi: nutq va amaliy harakat o‘rtasidagi diqqatni taqsimlash deyarli imkonsiz; ketma-ket vazifalar o‘rtasida bog‘liqlik.

To‘liqinchidan, reproduktiv faoliyat ustunligi: bolalar ko‘proq takroriy faoliyat ko‘rsatadi, o‘yin sharoitida ko‘rsatkichlar yaxshilanadi. Beshinchidan, ADHD bilan komorbidlik: o‘rta va og‘ir darajadagi nutq nuqsonlari bo‘lgan bolalarda e‘tiborsizlik va giperaktivlik ko‘rsatkichlari yuqori bo‘ladi. Ushbu xususiyatlar nutq nuqsonining og‘irligi va yoshiga bog‘liq bo‘lib, erta yoshda aniqlansa, korreksiya samaradorligi oshadi.

M.Y.Ayupova o‘z darsligida nutq nuqsonlarini bartaraf etishning korreksion-pedagogik tizimini asoslab, diqqat-e‘tibor jarayonlarining nutq shakllanishidagi o‘rni va rolini alohida

ta’kidlaydi. Muallifning tahlili bo’yicha, nutq kamchiliklari - ayniqsa, fonetik-fonematik buzilishlar va motor nutq nuqsonlari - bolaning ixtiyoriy diqqatini jamlash qiyinligi, diqqatning beqarorligi va tez charchashi bilan chambarchas bog’liq bo’lib, bu holatlar nutqiy materialni qabul qilish, saqlash va qayta ishlash jarayonlarini sekinlashtiradi.

Korreksion ishning asosiy tamoyillaridan biri sifatida diqqatni rivojlantirishni nutq korreksiyasi bilan parallel olib borishni belgilaydi. Muallif didaktik o’linlarni asosiy vosita sifatida tavsiya etadi: o’yin jarayonida diqqat, xotira, idrok va tafakkur bir vaqtda faollashadi. Ayupova darsligida diqqat-e’tiborning ikki turi - akustik va vizual - alohida ajratilgan: akustik diqqat fonematik idrokni tekshirishda, vizual diqqat esa artikulyatsiya va harakatlarni nazorat qilishda muhim ahamiyatga ega. Logopedik diagnostikada diqqatning barqarorligi va taqsimlanishi muhim ko’rsatkich sifatida baholanadi.

L.S.Vygotskiy o’zining “Fikr va nutq” asarida diqqat-e’tiborni yuqori ruhiy funksiyalar tizimining bir qismi sifatida ko’rib chiqadi. Uning nazariyasiga ko’ra, diqqat ikki turga bo’linadi: tabiiy (involuntar) diqqat va ixtiyoriy (volyuntar) diqqat. Ixtiyoriy diqqat bolada ijtimoiy munosabatlar va vositalar - asosan nutq - orqali shakllanadi. Nutq ichki nutqqa aylanganda, bola o’z diqqatini o’zi boshqarishga qodir bo’ladi.

Nutq nuqsoniga ega bolalarda Vygotskiy nazariyasi bo’liyi ixtiyoriy diqqatning rivojlanishi kechiktiriladi, chunki nutqiy vositalar yetarli darajada shakllanmagan. Bu holat “yaqin rivojlanish zonasi” tushunchasi bilan bog’liq: bolaga yetarli yordam berilsa, diqqatni rivojlantirish mumkin. Vygotskiy ta’kidlaganidek, nutq buzilishi nafaqat nutqiy, balki butun ruhiy jarayonlarni - shu jumladan diqqatni - sekinlashtiradi. Ushbu tahlil Ayupova darsligi bilan to’liq mos tushadi: ikkala muallif ham o’yin va ijtimoiy interaktsiyani diqqatni rivojlantirishning asosiy yo’li deb hisoblaydi.

Diqqat-e’tiborni diagnostika qilish kompleks yondashuvni talab qiladi. Kuzatuv va anamnez usulida bolaning tabiiy faoliyatida (o’yin, dars) diqqat buzilishlari kuzatiladi va ota-onalar bilan suhbat o’tkaziladi. Neyropsixologik testlar orasida Burdon (korrektornaya proba) testi diqqat konsentratsiyasi va charchashni baholaydi; Shul’te testi diqqat o’tkazish tezligi va hajmini o’lchaydi; Krepelin hisobi ish qobiliyati va charchashni aniqlaydi.

Logopedik-psixologik kompleks baholashda verbal va vizual ko’rsatmalar bilan vazifalar (ranglarni saralash, vizual diktant), o’yin shaklidagi testlar va xato tahlili qo’llaniladi. Ayupova darsligi va Vygotskiy nazariyasiga asoslanib, fonematik idrokni tekshirishda diqqatning barqarorligini hisobga olish va yordam darajasini (ko’rsatma takrori, namuna) qo’llash tavsiya etiladi. Diagnostikada “yaqin rivojlanish zonasi”ni hisobga olib, bola bilan hamkorlikdagi vazifalar o’tkazish muhim ahamiyat kasb etadi.

Olingan natijalar shuni ko’rsatadiki, nutq nuqsoni diqqat-e’tiborga bevosita ta’sir qiladi va aksincha - diqqat buzilishi nutq rivojlanishini sekinlashtiradi. Komorbid holatlar diagnostikani murakkablashtiradi, shuning uchun neyropsixolog, logoped va psixiatr hamkorligi zarur. Ayupova M.Yu. va L.S. Vygotskiyning tahlillari shuni ko’rsatadiki, o’yin asosidagi diqqatni rivojlantirish va ijtimoiy vositalar zamonaviy neyropsixologik testlar bilan birlashtirilganda eng samarali natija beradi.

O’zbekiston sharoitida mahalliy darslik va Vygotskiy nazariyasi xalqaro standartlarni to’ldiruvchi amaliy vosita sifatida qimmatlidir. Kelajakdagi tadqiqotlar uchun Ayupova metodikasini va Vygotskiy raqamli formatga o’tkazish va longitudinal kuzatuvlar zarur.

Nutq nuqsoniga ega bolalarning diqqat-e’tibor xususiyatlari beqarorlik, past ixtiyoriy daraja va taqsimlash qiyinligi bilan tavsiflanadi. Ayupova M.Yu. “Logopediya” darsligi va L.S. Vygotskiyning diqqat haqidagi qarashlarining tahlili bo’liyi ixtiyoriy, erta diagnostika va o’yin asosidagi korreksiya - diqqatni rivojlantirish bilan parallel - bolaning kognitiv va nutqiy rivojlanishini sezilarli yaxshilaydi.

Logopedlar diqqatni mustahkamlashni nutq korreksiyasi bilan birga olib borishlari kerak. Kompleks yondashuv - neyropsixologik testlar, logopedik baholash va ota-onalar bilan hamkorlik - nutq nuqsonli bolalarda muvaffaqiyatli natijalarga erishishning asosiy kaliti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ayupova M.Y. Logopediya: darslik. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2007. – 560 b.
2. Vygotskiy L.S. Myshleniye i rech. – Moskva: Labirint, 2005 (1934 yilgi asl nusxa).
3. Lewis B.A. va boshq. Nutq-tovush buzilishlari va diqqat yetishmovchiligi/giperaktivlik buzilishi // Journal of Speech, Language, and Hearing Research. – 2012.
4. Sadirdinovna, V. M., & Orifjanovna, O. D. (2025, December). AUTIZM SINDROMLI BOLALARDA NUTQ VA MULOQOT KO ‘NIKALARINI SHAKLLANTIRISHNING KORREKSION-PEDAGOGIK TIZIMI. In UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY (Vol. 1, No. 1, pp. 198-206).
5. Sadirdinovna, V. M. (2023). Features of the formation of imitation of speech in children with alalia speech defects. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 11(12), 1001-1004.
6. Turg‘unpo‘latova, D., & Voxobova, M. (2025). Inklyuziv ta’limda logopedik yordamning o‘rni. Science and Education, 6(5), 350-355.
7. Munira, V. (2025, March). ALALIA IMPROVISATIONAL METHODS OF PREPARATION FOR WORK ON SPEECH IMPAIRMENT. In International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences (pp. 93-97).
8. Munira, V., & Shoxistaxon, T. (2024). Bolalar nutqining rivojlanishida atrof muhit va oilaning ahamiyati. Ta’lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 15(1), 51-69.
9. Vohoboba, M., & Gulmira, G. (2025). Nutqida muammolari bo‘lgan bolalarga bo‘lgan munosabat va ularning ijtimoiy adaptatsiyasi. Science and Education, 6(2), 216-219.
10. Munira, V., & Sodiqjonovna, M. X. (2024). Bolalarda yuvinel revmatoid artrit kasalligining kelib chiqishi hamda uning oldini olish choralari. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 15(1), 33-35.
11. Sadirdinovna, V. M. (2023). Corrective pedagogical work carried out in stuttering children. JournalNX, 9(12), 372-375.
12. Sadirdinovna, V. M. (2023). Formation of speech imitation in children with severe degree of motor alalia. Open Access Repository, 4, 316-320.
13. SADIRDINOVNA, V. M. (2023). Ways and methods of speech formation of children with alaliya speech defects. Confrencea, 3(03), 231-235.
14. Sadirdinovna, V. M. (2023). Features of the formation of imitation of speech in children with alalia speech defects. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 11(12), 1001-1004.
15. Munira, V., & Marhabo, Q. (2024). Ovoz kamchiliklarining uchrashi va ularni bartaraf etishning pedagogik asoslari. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 15, 29-32.
16. BOTIROVA, S. (2025). NUTQ MADANIYATI VA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING UYG ‘UNLIGI: TARIX FANI O ‘QITISHDA INNOVATION YONDASHUVLAR. «ACTA NUUZ», 1(1.2), 82-84.
17. Botirova, S. Developing Speech Skills Of School Students In Teaching History Of Uzbekistan. European Scholar Journal, 4(12), 62-64.